

Lukácsy Sándor

VÖRÖSMARTY: AZ EMBEREK

A vers a *Honderű* 1846. május 5-i számában jelent meg.

Petrichevich Horvát Lázár folyóiratának rossz a sajtója. Kezdődött Petőfi személyes indítékú, kegyetlen gúnyversével, folytatódott a konkurens divatlapok kölcsönös nyelvöltögető vádaskodásaival, végül – Jókai által kanonizálva – meggyökeresedett az a vélemény, hogy az 1840-es évek irodalmi lapjai pártállás szerint osztályozandók: az *Életrajzok* a haladó írók gyülekezőhelye, a *Pesti Divatlap* a provinciális magyarság nemzetiszínű szekértáborra, a *Honderű* az arisztokraták kiszolgálójának rossz hírű tanyája. A kép nem ilyen egyszerű. Az *Életrajzok* csak 1847 nyarától karolta fel a haladó eszméket, amikor a szerkesztést Frankenburg átadta Jókainak; korábban, 1845 decemberében, éppen ez a lap intézte az első politikai támadást Petőfi ellen. A kritikai hajszát aztán a *Honderű* folytatta, de közben olyan írók is megjelentek hasábjain, akiket nehéz volna arisztokratizmussal vádolni; ilyen volt Vasvári. Így vagy úgy mind a három folyóirat a nemzeti irodalom szolgálatát vállalta, és nagyjából azonos olvasóközönségre számított. Éppen ez volt a baj: összevesztek az előfizetőkön, és con amore pocskondiázták egymást.

A nemzet koszorús költője fölötté állt az aprószerű csatározásoknak. 1843-ban, noha megvolt még saját folyóirata, az *Athenaeum*, az induló *Honderű* első számában tette közzé, mintegy a lap programverseként, A MAGYAR HÖLGYEKHEZ című költeményét, és váltakozva támogatta munkáival mind a három divatlapot. 1848-ig öt verse jelent meg Vahotnál, köztük a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN; kilenc az *Életrajzokban*, köztük az ABRÁND; és húsz verset adott a *Honderű*nek, főműveket is, mint A MERENGŐHÖZ, a KESERŰ POHÁR, a ROSZ BOR, a JÓ BOR – és AZ EMBEREK.

Már a költő első életrajzírója, Gyulai Pál megjegyezte, s azóta számos tankönyv, esszé, elemzés ismételve, hogy Vörösmarty e költeményét az 1846. évi galíciai események hatására írta. Kétségtelen, hogy a VI. strófa ezekre utal. AZ EMBEREK azonban sokkal-sokkal több, mint aktuális politikai vers; ihletője nem csupán a történelem galíciai epizódja, hanem az egész világtörténet; a szomszédos tartomány hírel csak a kiszordító csepp szerepét tölthették be..

Irodalmunkban nem Vörösmarty az első, akit a világtörténet versre ihletett. Néhány hónappal AZ EMBEREK megjelenése előtt a *Honderű* 1846. február 3-i száma közölte Hiador VILÁGTÖRTÉNET című költeményét. (Erre még nem hathattak a későbbi galíciai események.) A két mű, a költői óriás és a versfaragóé, olyan nagy hasonlóságot mutat, hogy Hiador versét érdemes egész terjedelmében idézni, és szükséges is, mert eddig még senki sem fordított figyelmet rá.

VILÁGTÖRTÉNET

*Die Weltgeschichte ist
das Weltgericht.
(Resignation) Schiller*

*Mióta ember földön él,
Gondol, cselekszik és remél:
Majd éri egykor jobb idő.
De a világ másképp beszél.
Hogy minden egy rossz sorsszeszély,
A multnál rosszabb a jövő.*

*Nézd, a történet könyve im!
Még rajta vannak könyeim,
Olvasd! ezt vértanúk írák. –
Hol volt az első lázadás?
Egekben, mond a szentírás:
Isteni letenni akarák. –*

*Az égben hüllenség lakott.
Tön jobb a föld? lásson napot,
És a teremtés műve lön.
S mi lett? az első emberek,
Törvényszegők és hüllenek:
A bűn s halál világra jön.*

*Jöttek prophéták, jó, hamis,
Mi régen volt, van az ma is,
Isten vallását hirdeték.
Jó volt a hirdetett ige,
De rossz az emberek szíve.
S az Isten megfeszítették!*

*A fényt a gyarlók nem bírák.
Sötét lön újra a világ,
Orültek a sok vérszopók.
A jók világért küzdenek;
S ők másokért elestének,
S mondták: valának sok bohók!*

*A vallás később kialudt,
Mondák, sok jós sokat hazud,
S az ember állatlény leve.
Imádták a tuzet, napot,
Az Isten a földön lakott –
Az ember nem gondolt vele.*

S z a b a d s á g lett a népvészér,
Véres volt balban a kenyér,
Élet s halálért küzdtének.
Embervér volt a fegyveren,
A síkon és a tengeren;
S a küzdők? láncot nyertének.

Száz zsarnok nyaktilóra lép,
Boldog s szabad nem lett a nép:
Száz új lön s zsarnokabb helyén.
A vérből béke nem fakad;
Az ember nem lehet szabad: -
Régibb a bűn, mint az erény.

J o g és i g a z s á g volt a szó,
Mért küszködött a rosz, a jó;
N y o m o r lön a harc végzete.
Igy küzde a világ soká,
A r é g i rozsat megszoká:
S áldott s z o k á s lön élete.

Most nézte mind a szép napot,
Az életért hálát adott;
Harmatra várjon a mező.
És a kőfáradt nemzetek
Most békességért küzdtének,
És b é k e földre mégse jó!

Nem folyt hiába annyi vér!
Mert minden talpalatnyi tér
Jog s kény szerint elosztva lett.
A nép behunyta most szemét:
Fejében szégyenlé esztét,
Látá a célt – ö n é r d e k e t . . .

A mult mindig jövőt terem,
Átok van minden emberen,
Nem m á s ez átok – ö n m a g a .
A boldogság m a g u n k b a n áll.
Magára senki nem talál –
M á s u t t keresni nincs joga.

A két vers témája, menete, hangulata, konklúziója között megdöbbentő a hasonlóság, s az általános hasonlóságot rész hasonlóságok növelik.

Hiador	Vörösmarty
„a világ másképp beszél”	„Most a világ beszél”
„Jöttek prophéták”	„És jöttek a dicsők”
„Törvényszegők és hűtlenek”	„Lábok törvény felett”
„az ember állatlény leve”	„állat vagy ordög”
„S a kuzdók? láncot nyertenek”	„S a hír? villám az inség éj-jelén” (formai hasonlóság)
„Régebb a bűn, mint az erény”	„Hiába minden: szellem, bűn, erény”
„Nyomor lön a harc végzete”	„szerte dúl az inség”
„És a kifáradt nemzettek Most békességért küzdtenek”	„És hosszú béke van”
„Átok van minden emberen”	„testvérgyűlölési átok”

Mire véljük mindezt? Mondjuk azt, hogy Hiador verse (azé a Hiadoré, aki személyes ismeretségben volt Vörösmartyval) hatott – kis költő a nagy költőre? Nem volna példa nélkül. A legvalószínűbb, hogy Hiador szerzeményének, akárcsak a galíciai véres februárnak, a kicsordító csepp szerepe jutott Vörösmarty ihletében.

A két vers persze különbözik is. Hiador üdvtörténeti, Vörösmarty profán szemlét tart a világtörténet felett. Amikor HEDVIG című költeményét írta, Vörösmarty a Bibliában látta a világhistória könyvét.

„A teremtés túlka, isten, ember
S a világ valának följegyezve
Szent soraiban, és az élet álma:
A nagy, a várt, rettegell jövődő,
Melyre holtak sírből fölriadnak,
S földdel a magas menny összerendül...”

Most, AZ EMBEREK megköltésekor, a Biblia már csak kiindulópont; ideje mesés hajdankor, midőn a népnek még „atyái voltak”, de az atyák vétkével a patriarkális világ egyszer s mindenkorra letűnt, hogy gyilkos anarchia és a törvényes ölés korszakai következék.

Az emberi történetet tehát az atyák vétke indítja el. Nem Adámé; a bűnbeesés az egész emberiség műve, a condition humaine velejárója. Következménye a szakadatlan romlás, a gazság örökös diadala a jó felett. Leírásában költői homályossággal dereng át egy-egy kor, esemény, személyiség arculata: az abszolutista uralkodók pusztító háborúi, a francia forradalom véres pártcsatái, Napóleon ellobbanó hírve.

„És jöttek a dicsők, hatalmas
Lábok törvény felett.

Volt munka: pusztított a vas!
 S az ember kérkedett.
 S midőn dicsőn vesztenek,
 Bújában egymást marta meg.
 S a hír? villám az inség éjjelén..."

A páratlanul tömör szemle elérkezett a jelenkorig; bevezető szava: „inség”.

„És hosszú béke van s az ember
 Rémitő szapora,
 Talán hogy a dögvésznek egyszer
 Dicsőbb legyen tóra..."

Vörösmarty költészetében a béke az egyik legfontosabb szó; béke és reménység, béke és emberüdv korrelatív fogalmak. A GUTTENBERG-ALBUMBA költője azt az időt várta, amikor „a szent béke korát nem cudarítja gyilok”; Liszt Ferenchez írt ódájában a forradalmi rengések utáni nyugalmat köszöntötte, amikor „hőfehér burokban jár a béke s tiszta szorgalom”; később, az ELŐSZÓ-ban nosztalgikusan gondol vissza a reményteli évekre, amikor „a béke izzadt homlokát törölvén Meghozni készült a legszebb jutalmat”; végül, A VÉN CIGÁNY-ban azt az ünnepet jósolja meg, amikor „elfárad a vész haragja, S a viszály elvérzik a csatákon”. AZ EMBEREK-ben Vörösmarty a béke trónfosztását végzi el. Az utolsó strófában „harc- s békeév” közé egyenlőséggel kerül; a „hosszu béke” a napóleoni csaták után éppoly pusztító, mint a háborúk évadja.

Még nem figyeltek föl rá, hogy a béke negatív minősítése a versben Malthustól származik. Az angol szerző közismert tétele volt, hogy az emberi nem „rémitő szapora”-sága nagyobb, mint tápláléka termelésének növekedése, és ha járványok s háborúk nem csökkentenék a lélekszámot, általános katasztrófa várna ránk. Éhség és dögvész súlyos következményei az aránytalan szaporodásnak, de szükséges „kigazítók” is, ezek óvják meg földünket a túlnépesedéstől. Malthus tanait jól ismerték, többször is idézték a reformkorban. „...az emberek szaporodnak, de bezzeg nem szaporodik a föld” – írta 1830-ban Balásházy János (Vörösmarty levelezőpartnere). NYUGOT című útikönyvében Gorove István az elszegényedésről szólva Malthusszal vitatkozott, aki „a nyomor forrását a népesség szerfelelti szaporodásában keresi, s így ennek elejét akarja venni, midőn a szegényeknél a szabad nősülhetés elébe korlátokat akar emelni”. Írtak Malthusról Vörösmartyék folyóirataiban is, mégpedig a nagy műveltségű orvos, Czilchert Róbert, a szociális kérdések jeles szakértője. A „híres Malthus-papolla állítás”-t idézte: „hogy az emberi nem könnyen fölösleg megszaporoedhatik, hogy a számfölötti népesség a legnagyobb szerencsétlenség, s hogy az országlások kötelessége ezt hátráltatni”; a magyar szerző ezzel nem értett egyet, de mindenestre hozzájárult a tan hazai megismertetéséhez, olyan helyen, az Athenaeum 1838. február 8-i számában, mely nem kerülhette el Vörösmarty figyelmét, mert a folyóirat ugyanezen füzetében ő írta a játékszíni krónikát.

A malthusi rémképpel azonban Vörösmarty versmondata nem ér véget; indokolást fűz hozzá, s ez – eltérően az angol szerző statisztikai érvelésétől – hazai és politikai:

„Sóvár szemmel néz ég felé,
 Mert hajh a föld! az nem övé..."

A világtörténeti szemle e szavakkal hazai talajra érkezett. A reformországygyűlések liberális politikusai fölismerték, hogy a kérdések kérdése a jobbágy szabad birtokhoz

juttatása, és Kölcsey jelszavát hangoztatták: „szabadság és tulajdon”. Vörösmarty az V. strófában keserűen az ellenkezőjére fordítja a jelszót:

„...szerte dúl az inség
S rú! szolgaság nyomaszt.”

A kétségbejítő társadalmi látlelet után fölcsap a kérdés: „Így kell-e lenni” – s ez, mondhatni, idézet; Széchenyi HITEL-éből: „Már ez mért van így – s ennek úgy kell-e lenni, vagy tán nem kellene”; Felsőbüki Nagy Pál országgyűlési beszédéből: „Jó szelíd nép ám ez! Nyolcszáz évek óta csendesen viseli vállain fekvő terheit, de irtózva s elkésereedve szemléli napról napra szaporodni azon minden renden levő seregeket, kik mind abból akarnak élni, amit ő esztendő folytatában tíz körmével a földből kicsikart; és irtózva szemlélvén ezeket, kérdezni kezdi: ha vajon ennek épen így kell-e lenni, és örökre így kell-e maradni?”

A világtörténeti szemle szakaszai, egyre kisebb korszletekben, a leírás egyre bővülő amplitúdóival, eddig a következők voltak:

II. strófa: az atyák és a törvények beláthatatlanul hosszú kora;

III. strófa: a dinasztikus háborúk, a francia forradalom és Napóleon kora;

IV. strófa: a XIX. század békés évtizedei, a költő jelenkora;

V. strófa: a reformkor, a költő hazai jelene.

Végül a VI. strófa az egészen friss eseményeké, melyek néhány hét alatt zajlottak le Galíciában.

1846. február közepén Krakkóban, mely akkor még szabad város volt, lengyel hazafiak felkelést szerveztek. Okulva az 1830. évi szabadságharc hibájából, szabadságot ígértek a jobbágyoknak, kihirdették a feudális szolgáltatások eltörlését, összekapcsolták a nemzeti függetlenség ügyét a társadalmi igazságtevéssel. A buonarrotiánus forradalmárok és Marx igen nagyra értékelték ezt az ésszerű és újszerű politikai lépést. A mozgalom azonban véres kudarcba fullt. Galícia lengyel és ukrán jobbágyai földesuraik ellen fordultak, mézszárlás folyt, a parasztok szekérszám szállították a hullákat az osztrák hatóságoknak. Bár Vörösmarty mondata az ész és rosszakarat „istentelen frigy”-éről pontos, alkalmasint nem is nagyon kellett bujtogatni a parasztokat, elég volt szabad utat engedni hosszú idő óta felgyűlt indulataiknak. Ész és rosszakarat közös műve volt az is, hogy a bécsi kormány és sajtója „*communisticai eszmék*”-kel vádolta a lengyel nemzeti felkelőket, éppen a jobbágyfelszabadítás terve ürügyén. Metternich – mint a pesti *Jelenkor* 1846. március 26-i számában olvasható – így foglalta össze egy diplomáciai körlevélben propagandájának lényegét: „*Ha egy pillanatot vetünk amaz eseményekre, melyek néhány nap alatt erős és messzire terjedő megrázásokat s oly tömérdek bajt és szerencsétlenséget okoztak, nem tudjuk: vajon a terukoholók elvetemültségén vagy azok esztelenségén csodálkozzunk-e, kik a tervet a birtokukban levő segédeszközök erejének végképi félreismerésében valóstani törekedtek, s önmagokat adák áldozatul a reménytelen vállalatnak. [...] Communisticus tanokat hintének el fátadhallan buzgalommal s minden irányban a nép között, s a mozgalom vezetéi – kik önszemélyöket illetőleg bizonynyal keveset gondoltak a communisticus tanok életbe léptetésével – azon dőre reményben ringaták magokat, miszerint a földnépnek adó s tartozások alóli felszabadítást ígervén, azt felforgalási terveiknek vak eszközeül használhatják...*”

A magyar politikai közvéleményt, mely a hazai sajtóból részletesen értesült mind a galíciai jobbágyok kegyetlenségéről, mind Metternich cselszövényeiről, úgyszintén a szomorú végeredményről: a felkelés leverése után megszüntették Krakkó független státusát, s az utolsó szabad lengyel földet beolvasztották a Habsburg Birodalomba – a hazai közvéleményt megrázták a szomszéd tartomány eseményei. Kossuth igyekezett

levonni a tanulságot. „Míg a feudalizmus maradványaiból, a boldogtalan urbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesítésről szó sem lehet – írta 1846. május 27-én Wesselényinek. – [...] De közbejött a galíciai szerencsétlen zavar, s oly borzasztó jelenetet idézett elé, mely örök gyalázatkép égend az ausztriai kormány emlékéen; de mely egyszersmind kénytelenséggé tevő ott, s ha ott, a monarchia többi részeiben is, végkép megoldani az urbériség csomóját. [...] Ezen kikerülhetlen változás a szomszédban hazánkat nem hagyhatja érintetlenül, sőt az urbéri kérdést elannyira homlokterbe löké, hogy ha ennek végmegoldásával késünk vagy ki nem elégtű fellépésekhez nyúlunk, a nép itt is azzó leszén a kormány kezében a nemesség ellenében, mivé Galiciában lett [...] a nemesség kaszára kerül, s e tor egyszersmind a magyar alkotmány s magyar nemzetiség halálnapja lesz.”

Vörösmarty mint közéleti férfiú a veszélyről és a feladatokról Kossuthhoz hasonlóan gondolkodott, tanúsítják 1846 nyarán és őszén Wesselényihez írt levelei. Mint költő azonban másképpen érzett.

A reformkornak egyik vezérszava és fő ereje volt a remény. Szerencsétlen és reménytelen korok után, Liszt Ferencet ünneplő ódájának szavai szerint, visszatért az „elpártolt remény”; az ELŐSZÓ tavaszidején „a szívu remélt”. Enélkül oly nagy vállalkozásba fogni, mint egy ország gyökeres átalakítása, nem lehetett volna. A remény azt ígerte, hogy „ész, erő és oly szent akarati” megteremtheti a „földi menny”-et. S ez a reménység nem irracionális bizakodás volt, hanem latolgatás és elszánás eredménye. Vörösmarty is reménykedett, de most, a galíciai hírek hallatán, úgy érezte, nincs többé tájja a reménységnek, véget ért a reformkor. A költő ekkor élhette át az antüicipációját annak, amit Világos után a bujdosó majd így fogalmaz meg: „Miért én éltem, az már dúlva van.” Úgy érezte, véget ért az „újabb szellem felküzdeése”, helyette valami más következik: forradalom, rémségek zűrzavara, bizonyos nemzethalál, melyet a SZÓZAT-ban még csak vaglyagosan jósolt. „Mi a kevés? erő vagy az erény?” – tette föl korának, a reformkornak a kérdést, még az V. strófa végén. Kevés volt, úgy látszik, mind a kettő; a VI. strófa, a galíciai események földidézésével, ezt a választ adja. Az erő és az erény elbukott az ész és rosszakarat egyesült csapásai alatt. Előkerülnek A GUTTENBERG-ALBUMBA szavai:

„Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dúsz
S a nyomorú pórnép emberiségre javúl...”

Akkor, 1839-ben, ezek még bizakodó szavak voltak; az új versben megismételve a kétségbeesés szavai:

„S állat vagy ördög, düh vagy ész,
Bármelyik győz, az ember vész...”

Az állat vagy az ördög győzelmének a reformkorban még volt alternatívája: a jó s az igazság győzedelme, maga a reformok kora. De 1846-ban Vörösmarty szeme előtt minden beborult. Arany János a Széchenyi-ódában, visszatekintve e korra, hatszor írta le a remény szót; Vörösmarty AZ EMBEREK-ben hatszor írja le, majd az utolsó, megkétszerezett refrénben hetedszer és nyolcadszor is leírja: „Nincsen remény!” A történelemnek egyetlen kimenetele van: „az ember vész”.

Az ember kettős jelentésű szó Vörösmartynál. Egyik értelme szerint az embernek rangja van a kozmoszban: „Az ember feljő, lelke fényfolyam...” (CSONGOR ÉS TÜNDE). Rangja van, mégpedig vallási gyökerű, az erkölcsi világban: az ember isten képe (GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN). A nemzeti törekvések legfőbb célja: „embermellőtség” (HYMNUS). A másik jelentés a teljes értékfosztás eredménye. Ennek műveleteit a maga

módján Vörösmarty is elvégzi, akárcsak a VANITATUM VANITAS költője. A béke és a reménység után az emberről is megsemmisítő ítéletet mond. A GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN írásakor a jó és a rossz princípiumának elegyét látta benne: „*Ember vagyunk, a föld s az ég fia*”; így látta az ELŐSZÓ költője is „*E félig istent, félig állatot*”. AZ EMBEREK-ben, a galíciai strófa végén, még fennáll ez a kettősség: „*Ez örült sár, ez isten-arcu lény*”, de az utolsó szakaszban az ember egyértelműen rossz: „*Az emberfaj sárkányfog-velemény*”. Az ovidiusi legenda Kadmosz vetéséről föltűnt már Mátyási József versében, amikor a rajnai háborúkról szólt, de csak mint metaforikus nyomaték, nemzeti keretben:

*„Hol harca miatt a sárkányfogról termelt embernek
Soha meg nem siratható magyarok is hevernek,
És talán temetetlen is. Oh nemzeti fájdalom!”*

Vörösmartynál a metafora antropológiai ítéletet mond ki, s „*Az ember fáj a földnek*”.

Az utolsó strófa még egyszer, összefoglalóan folidézi a világtörténelmi szemle „*harc-s békeév*”-eit; a „*testvérgyűlölési átok*” káini képzetével megjelöli az elejétől végéig bukott történelem okát; kitekint a jövőbe, mely a reformkor reményére („*azt hinnők, hogy tanul*”) új s nagyobb bűnnel cáfol reá – s mindezek után következik az ember visszavonhatatlan ontológiai meghatározása, a szörnyű kijelentő mondat: „*Az emberfaj sárkányfog-velemény*”. Nem a változékony sors hozta így, eredendő állapot ez, tragikus, sőt hitvány.

Ezt a személyesen megkínlódott fölismerést kimondani irodalom, szó, líra nem eleendő; ez az állapot *van*, ezért a vers így kezdődik: „*Hallgassatok, ne szóljon a dal, Most a világ beszél.*” (Hasonlóan merész mondatot majd csak József Attila ír le: „*Nem én kiállok, a Föld dübörög.*”) A világ beszéde, rémségével, fölforgatja a természet rendjét:

*„S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél...”*

Újfajta látás, új kifejezőmód jelentkezik itt Vörösmarty költészetében: az ELŐSZÓ emberfejekkel labdázó kezének, A VÉN CIGANY pokolbeli malmának előlege; víziók, melyeket vizuálisan már nem követhetünk. AZ EMBEREK nyitányában a kép oly vakmerő, hogy meg kell magyarázni:

*„Könyzápor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet emberszív sohajt.”*

A bánat és a sohajtás embere tehetetlenül vergődik a fölfordult világban: „*Hiába minden*”.

Mivel a vers refrénes, már az első strófában ki kell mondani a dermesztő összegezés: „*Nincsen remény!*”, s ezt meg is kell okolni, előrevetve a világtörténelmi szemle tanulságát: „*Hiába minden: szellem, bűn, erény*”.

Csetri Lajosnak feltűnt, hogy e hármas szócsoportban a két pozitív tartalmú főnév közé a negatív *bűn* került, de nem adott rá teljes körű magyarázatot.

A három főnév a lehetséges háromféle történelemformáló emberi tevékenységet jelöli. A *szellem*, mint Csetri Lajos is megjegyezte, az ész békés alkotómunkájára utal. A GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN költője „*a szellemharcok tiszta sugaránál*” kívánta magasba emelni a nemzetet, az ELŐSZÓ-ban pedig a reformkorról állapítja meg: „*Küzdött a kéz, a szellem működött, Lángolt a gondos ész...*” Az *erény* – Kölcsey óta – elválaszthatatlan

a tett gyakorlatától, ez maga az „*emberi szép tett*”, a hazafiak (politikai, közéleti) cselekvése. – De mi a *bűn*, mely a vers ítélete szerint éppúgy hiábavaló, mint két nemes párja?

A bűnnek számos jelentése van Vörösmarty költészetében. A szó először egy ifjúkori töredékében jelenik meg: az egek bosszuló nyilait sürgeti a kormány (miféle kormány?) „*bűnlepte fejére*”. Máskor egyszerűen magánbűnököt jelöl, mint VOLT TANFTVÁNYAIMHOZ című versében, mely allegorikus megszemélyesítésekkel sorolja fel válfajait, a Korhelységet, a Vesztegetést, a Visszavonást, a Fösvénységet és a többit. Bűnös természetesen az édes lány is, ha hűségtelen; bűnös a férjgyilkos feleség. A SZIGETVÁR című vers a nemzeti bűnt ostorozza, régi prédikatori hagyományt követve, melyet a XIX. században Berzsenyi és Kölcsey folytatott; ugyanez a gondolkodás formálja a LISZT FERENCHEZ sorait: „*Sors és bűneink a százados baj, Melynek elzsbasztó súlya nyom*”; AZ ÚRI HÖLGYHÖZ pedig visszatér az ifjúkori töredék nyúlmetaforájához: „*vannak istenek, S még van kezökben bűnt [a hazafiatlanság bűnét] torolni nyíl*”. A magánbűnök és a nemzeti bűnök sorozatának végén áll AZ EMBEREK utolsó szakaszában az egész emberiség vétke: ahelyett, hogy tanulna elátkozott történelméből, „*Nagyobb bünt forral álnokul*” – a káini ősbűnt folytatja és tetézi.

A *bűn* szó mindezen előfordulásai azonban nem társulnak a *szellem* és az *erény* szavakkal. A bűnnek itt, az első strófa hármasszókapcsolatában más jelentése van. Ha a három főnév háromféle emberi tevékenységet jelöl, a *szellem* a felvilágosult észét, az *erény* a reformtetteket, még marad egy történelemformáló erő: a forradalom. Vörösmarty ezt nyilvánítja *bűnnek*.

Nemcsak AZ EMBEREK-ben. 1843-ban írt HONSZERETET című versének egyik szakasza így szól:

*„Midőn nem méltott erény
És bűn, mely céll nem ér,
Kifárad újra küzdeni
A vágyott javakért...”*

Itt is a pozitív erény és a negatív bűn meglepő társítása; itt is közös cél kapcsolja őket össze: küzdeni a haza javáért; itt is hiábavaló a küzdelem. Az erény itt is a reformtetteket, a bűn az erőszakot, a lázadást, a forradalmat jelenti, Vörösmarty korának nagy alternatíváját. A választásban, ha lehet választani, Vörösmarty a reformra szavaz, a forradalmat elutasítja, s ezért bűnnek nevezi. „*A forradalmat illetőleg nem szükség mondanom, mennyire nincs nép a földön, melynek az inkább ártana, mint nekünk: az nálunk öngyilkolás volna*” – írta 1841-ben.

Más is gondolkodott úgy, mint ő. Kölcsey bűnnek mondta „*Dózsa vérengző tetteit*”. Alkalmatlan időben Táncsics Mihály is bűnnek tartotta a „*zenebonát*”, az erőszakos forradalmat, bűnnek, mely büntetést érdemel: „*Halál annak fejére, aki törvénytelenül és véres zavargással országgyűlésen kívül akar a bajon segíteni*.” Erdélyi János a lyoni népfelkeléseken töprengett, némileg önkényes szóhasználattal megkülönböztette a lázadást a forradalomtól: „*A forradalom küzdeseit kívívja a tudomány*” (Vörösmartynál: *szellem*), „*a lázadást vad és vak erő [...] A lázadást el lehet kerülni, a forradalmat nem, azért amabban mindig van bűn*” (Vörösmartynál is: *bűn*), „*emebben soha; míg az alkalommal élni szerető rosszakarat a forradalmat is lázadássá, ezt pedig rettenetessé változthatja*”.

A reformkor az volt, aminek nevezzük: reformok kora. A forradalmat nem megvalósítani, hanem elkerülni akarta. Vörösmarty is, mint – úgyszólván az egy Petőfi kivételével – minden kortársa, elítélte az erőszakot, semmi jót nem várt a nép alkaltalan

lázadásától. Liszt Ferenchez írt ódájában a nép tengere „vad ár”, mely a „düh szörnye”-t veti a felszínre; MIT CSINÁLUNK? című versében arra int, hogy „a paraszt borbély helyében Űr szakállát ne kaszáljon”. Végso szavával is a forradalmat utasítja el. A VÉN CIGÁNY-ban új világot jövendől: miután a föld megüszült a „bűn, szenny és ábrándok” dühétől. Ez a hármas szószorozat abban különbözik AZ EMBEREK-étől, hogy egynemű fogalmakat kapcsol egybe. A bűn az erőszak bűne, a szenny a néplázadások fölvert salakja, az ábránd pedig, ha nem szerelmi ábrándról van szó, az ábránd a kor politikai nyelvén következetesen a jakobinizmus véres eszméit s a szocialista utópiák hagymázás képzelgéseit jelenti. Együtt mindazt, amitől Vörösmarty iszonyodott.

S AZ EMBEREK írásakor az volt a kiindulópontja, és az volt végso következtetése, hogy a háromféle történelemformáló erőfeszítés mindegyike – pontos történelmi sorrendben: a felvilágosodás, a forradalom és a reform – egyaránt kudarcra ítéltetett. Az emberiség menthetetlen. Az ellenkezőjét még senki sem bizonyította be.

A magyar líra két kivételes és csak egymással rokonítható remekműve a VANITATUM VANITAS és AZ EMBEREK. Mind a kettő a hiábavalóság és a reménytelenség verse; két *Isten nélküli vers*, bennük a magára maradt emberiség viaskodik a közönyös vagy retentó kozmosz ölen önmaga kárhuzatos létével. A különbség: Kölcsey az ember parányiségának fölismeréséből vigasztaló erőt tudott meríteni; Vörösmarty az emberi állapotra tekintve „elborzadott a zordon mű felett”.

A két nagy lélekhez és ember voltunkkal szembenézni merészelo bátorságához képest félénk törpék vagyunk. Ezért nem is csoda, hogy a két verssel a kritika sehogy sem vagy csak nagy nehezen tud megbarátkozni. Kölcsey versét Szontagh Gusztáv ítélte el sötét világlátásáért; Vörösmartyét még olyan kiváló elme is, mint Erdélyi János, legföjebb mentegetni volt hajlandó: „E költemény, ha szabad úgy szólni, csak okos embernek való, ki tud óvakodni a szép bűnöktől. Fiatal, érzélgó lélek megbolondulhatna belé, ha minden szót szívére venne.” A tanakodás, pesszimista vers-e AZ EMBEREK, elítélve vagy mentegelve, azóta is folyik. A kérdést én sem kerülhetem meg. Nem kibúvóként mondom: pesszimista vagy nem pesszimista, számomra érdektelen. A vers túl van a nietzschei jón és rosszon. Minősítést nem túrve létezik. Mint a piramisok.

Magyar László András

SAKKBÖRTÖN

Tegyük föl: létezik egy olyan lény, aki sakkbörtönben él. Világa tehát egyenlő a sakkal. Érzékei a sakkmezőn és a bábukon kívülre nem hatolnak, értelmét lépések és játszmaak ismerete alkotja. Ha ennek a lénynek le kellene írnia a sakkot, ugyancsak nehéz helyzetbe kerülne. A szabálytalan lépések gondolatmenetét megakasztanák, mivel nyelve s logikája csak szabályos lépésekből állhatna – minden más ugyanis kívül esik a sakk világán. Nyelve így legföjebb a sakkszabályok földerítésére lenne alkalmas, arra is csupán leíró módon – az értelmezés nyilván lehetetlen lenne számára. Legföjebb azon